

NORBERT G. PIKUŁA

*Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

ZNACZENIE PRACY ZAWODOWEJ DLA OSÓB PO 60. ROKU ŻYCIA

ABSTRACT. Pikuła Norbert G., *Znaczenie pracy zawodowej dla osób po 60. roku życia* [The Importance of Professional Work for People Over 60 Years of Age]. *Studia Edukacyjne* nr 44, 2017, Poznań 2017, pp. 301-315. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2017.44.18

The paper presents the results of research related to the importance of occupational work for retired people. Secondary data analysis was used. The results of the study were presented in two perspectives: the importance of work during the working life and after retirement age and retirement.

Key words: job, retirement, professional activity, value of work

Wstęp

Ludzkie życie warunkowane jest licznymi czynnikami, wśród których istotnego znaczenia nabiera praca zawodowa. Zygmunt Wiatrowski wskazuje, iż praca, obok zabawy i nauki, stanowi podstawową formę działalności ludzkiej¹. Poprzez zaangażowanie w pracę człowiek kształtuje swój światopogląd, ma szanse kreowania otoczenia oraz pobudzania zmian społecznych. Współcześnie praca zawodowa determinuje przynależność jednostki do grupy aktywnych zawodowo, co w XXI wieku mylnie traktowane jest w kategoriach „użyteczności społecznej”.

W prezentowanym artykule skoncentrowano się na określeniu, jakie znaczenie ma praca zawodowa dla osób będących na emeryturze. W podjętych w tym celu badaniach posłużono się metodą wtórnej analizy danych. Określenie znaczenia pracy przedstawiono w dwóch wyłaniających się perspekty-

¹ Zob. Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, wydanie czwarte – zmienione, Bydgoszcz 2005, s. 75-80.

wach: znaczenie pracy w okresie aktywności zawodowej oraz po uzyskaniu wieku emerytalnego i przejściu na emeryturę.

Praca ludzka²

Praca ludzka stanowi nierozzerwalny komponent ludzkiej egzystencji. Poprzez pracę człowiek może kształtować w sposób holistyczny przestrzeń życiową, dążyć do samorealizacji, wewnątrznie się wzbogaczać oraz formować swój światopogląd. Praca nie jest pojęciem jednorodnym, dającym się zamknąć w sztywne ramy definicji. Jak zauważa Waldemar Furmanek, „pracę” należy rozpatrywać w sposób wielowymiarowy, bowiem stanowi ona przedmiot badań różnych dyscyplin naukowych, takich jak: fizjologia pracy, medycyna pracy, psychologia, psychopatologia pracy, antropologia pracy, ergonomia, filozofia pracy, socjologia pracy, ekonomia, etyka, aksjologia, prakseologia, prawo pracy, statystyka, pedagogika pracy³. Obok wielowymiarowości pracy możemy mówić o jej wielokontekstowości i ujmować ją w różnych kontekstach, między innymi: uniwersalistycznym, pragmatycznym, materialistycznym, chrześcijańskim, personalistycznym – humanistycznym⁴. Wszystkie podejścia do ludzkiej pracy wskazują, iż poprzez wykonywanie tej aktywności możliwe staje się zdefiniowanie miejsca człowieka w społeczeństwie, które zmienia się i przeobraża właśnie pod wpływem działalności zawodowej jego członków.

Praca w ludzkim życiu stanowi zdecydowaną wartość. Stefan M. Kwiatkowski zauważa, iż jest to wartość uniwersalna, która staje się punktem odniesień do innych podrzędnych wartości „praca przejawia się w aktywności człowieka i jego zdolności do przekształcania świata przy jednoczesnej umiejętności samodoskonalenia”⁵. O uniwersalności pracy pisze również Zygmunt Wiatrowski, który wskazuje że:

praca jest wartością uniwersalną, tą wartością, dzięki której powstają i funkcjonują inne wartości; praca stanowi (a przynajmniej stanowić powinna) podstawowy miernik wartości człowieka⁶.

² Celem niniejszego artykułu nie jest definiowanie pracy, czy dokonywanie dogłębnych analiz dotyczących wartości pracy w ludzkim życiu. Więcej m.in.: Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*; S.M. Kwiatkowski, *Pedagogika pracy jako subdyscyplina pedagogiczna*, [w:] *Pedagogika pracy*, red. S.M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, Warszawa 2007; F. Szlosek, *Interpretacyjne osobliwości pracy ludzkiej*, *Labor et Educatio*, 2014, 2; Jan Paweł II, Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II o pracy ludzkiej „*Laborem exercens*”, Watykan 1981.

³ Zob. W. Furmanek, *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca człowieka*, Rzeszów 2013, s. 21-23.

⁴ Zob. tamże, s. 26-29.

⁵ S.M. Kwiatkowski, *Pedagogika pracy jako subdyscyplina pedagogiczna*, s. 13.

⁶ Z. Wiatrowski, *Podstawy pedagogiki pracy*, s. 81.

Zatem, poprzez pracę, która zaliczana jest do podstawowych form działalności ludzkiej, człowiek dąży do rozwoju zawodowego i społecznego. Poprzez aktywność na płaszczyźnie zawodowej zaspokajane są potrzeby niższego i wyższego rzędu, nabywane nowe kompetencje społeczne, utrwalane prawidłowe normy funkcjonowania, przyswajana wiedza oraz umiejętności praktyczne.

Pracę ludzką należy utożsamiać zarówno z aspektem finansowym, jak i aspektem osobotwórczym; godne wynagrodzenie, stałość zatrudnienia daje pracownikowi poczucie „komfortu i bezpieczeństwa”, co implikuje dążenie do podnoszenia kwalifikacji oraz zdobywania nowych umiejętności. Poprzez podejmowanie kroków w celu doskonalenia, człowiek czasem nieświadomie nabywa poczucia sensu i przydatności. Rozwój jednostki, który dokonuje się poprzez pracę wpływa na całościowość życia człowieka. Poczucie przydatności implikuje wzrost motywacji do dalszych działań, wzrasta samoocena, a tym samym i postrzeganie siebie w sieci społecznych powiązań.

Stąd jakość pracy wpływa na jakość świata i jakość życia człowieka. Styl życia i poczucie jakości życia człowieka zależy od jakości świata. (...) Dobra praca – czyli praca jakościowo oceniana wysoko – ma siłę nadawania sensu ludzkiemu życiu⁷.

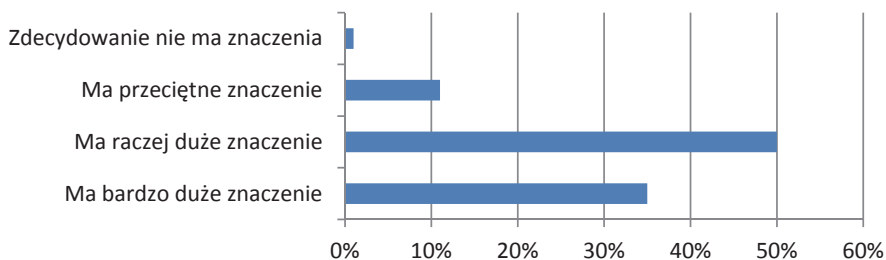
Praca w życiu osób starszych

Praca, niezależnie od wieku, stanowi cel dążeń ludzkich. Oczywiście, postrzeganie pracy przez jednostki uwarunkowane jest różnymi indywidualnymi czynnikami, może ona być analizowana na płaszczyźnie instrumentalnej, badawczej oraz holistycznej. Pierwsza traktuje pracę jako źródło dochodu. Druga koncentruje się na jej społecznym wymiarze, traktując ją jako podstawę kontaktów i relacji interpersonalnych. Trzecia zaś łączy w sobie obydwie wyżej wymienione podejścia⁸. Holistyczne ujęcie pracy wskazuje, iż stanowi ona nie tylko element zaspokajania potrzeb niższego rzędu, szczególnie utrzymania stałego dochodu, ale także zauważa, że praca stanowi pewnego rodzaju płynne przejście z poziomu edukacji (poprzez którą również człowiek zaspokaja potrzeby wyższego rzędu) do poziomu działalności zawodowej, która staje się szansą dalszego rozwoju i samodoskonalenia. Zatem, można stwierdzić, iż praca jest taką działalnością człowieka, która stanowi podstawę jego prawidłowego funkcjonowania, warunkującą jego życie w sferze ekonomicznej, emocjonalnej, psychologicznej, społecznej, kulturowej, duchowej

⁷ W. Furmanek, *Humanistyczna pedagogika pracy. Współczesność obiektem badań*, Rzeszów 2014, s. 186.

⁸ Zob. Ł. Kozioł, *Motywacja w pracy. Determinanty ekonomiczno-organizacyjne*, Warszawa-Kraków 2002.

oraz fizycznej. Ponadwymiarowość i wszechstronność pracy stanowi o tym, iż w wielu sondażach, badaniach, diagnozach traktowana jest jako wartość centralna, znajdująca się wysoko w ogólnej hierarchii wartości Polaków⁹. Ponadto, co z nich wynika, że wraz z wiekiem praca w hierarchii wartości lokowana jest coraz wyżej oraz ma dla nich coraz większe znaczenie¹⁰ (por. ryc. 1).

Ryc. 1. Znaczenie pracy dla pracowników 50+ [w %]

Źródło: Badanie ALK i SMG/KRC, *Przekonania i postawy pracowników powyżej 50 roku życia wobec własnej sytuacji zawodowej*, 2011.

Z danych przedstawionych na rycinie 1 wynika, że praca dla badanej grupy wiekowej ma bardzo duże (35,00%) oraz raczej duże (50,00%) znaczenie. Jest ona ważna dla 85,00% badanych.

Kryzys związany ze zmianą roli społecznej – z osoby aktywnej zawodowo na rolę emeryta – implikuje u jednostki wiele zmian. Jak pisał Alfred Sauvy,

to przejście od pełnej aktywności do zupełnej beczynności, ten system emerytury – gilotyny jest wręcz okrutny, mimo swoich humanitarnych pozorów. Takie brutalne cięcie powoduje – zwłaszcza w pierwszym roku – zaburzenia w psychice o fatalnych często następstwach¹¹.

Emerytura utożsamiana jest z okresem starości – fazą, której współcześni ludzie boją się, często traktując ją jako temat tabu. Dlatego, praca dla osób w wieku średnim, późnej dorosłości, czy starości stanowi pewnego rodzaju wyznacznik „przynależności” do społeczeństwa, świadomości bycia potrzebnym i przydatnym. Pozwala zaspokajać potrzeby dnia codziennego oraz

⁹ Zob. Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Wartości i Normy*, BS/111/2013/, Warszawa 2013, s. 1-3. Zob. też: Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Stosunek Polaków do pracy i pracowitości*, BS/38/2011/, Warszawa 2011; Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Znaczenie pracy w życiu Polaków*, BS/187/2006/, Warszawa 2006.

¹⁰ Badanie ALK i SMG/KRC, *Przekonania i postawy pracowników powyżej 50 roku życia wobec własnej sytuacji zawodowej*, 2011.

¹¹ A. Sauvy, *Granice ludzkiego życia*, Warszawa 1963, s. 111.

te wyższego rzędu, jak potrzeba przynależności, uznania, szacunku, czy też prestiżu. Waldemar Furmanek zauważa, iż panujący model cywilizacji industrialnej wskazywał, że człowiek w swojej pracy (przeważnie jednej, stałej przez całe życie) spędzał około 40 lat, co stanowiło podstawę do kształtowania więzi społecznych oraz odczuwania dumy zawodowej i prestiżu¹². Obecnie model pracy zmienia się, mówimy o mobilności pracowniczej; następuje rotacja kadry, pracownicy ukierunkowywani są na wszechobecną zmianę społeczno-kulturowo-informacyjną.

Na rynku pracy zaczynają funkcjonować „pracownicy z portfolio”, czyli posiadający szereg umiejętności zawodowych i rekomendacji z poprzednich miejsc zatrudnienia. (...) To często powoduje, że osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, niezaradne życiowo, trwale bezrobotne, niepełnosprawne czy starsze nie mają szans na odnalezienie się na rynku pracy, nie są w stanie sprostać wymaganiom¹³.

Elżbieta Trafiałek zajmując się osobami starszymi na rynku pracy, stwierdza: „Aspiracje prestiżowe związane z wcześniejszą aktywnością zawodową, sukcesywnie tracą na znaczeniu na rzecz zwiększonego zapotrzebowania na akceptację otoczenia”¹⁴. Praca daje osobom starszym poczucie bezpieczeństwa (83%), umożliwia utrzymanie kontaktów społecznych (81%), daje poczucie przydatności (80%), dochód (78%), staje się szansą wykonywania konkretnego zadania (78%), stanowi podstawę przynależności do grupy (75%) oraz dalszego rozwoju (74%)¹⁵. Potwierdza to, że praca dla osób o pewnym stażu zawodowym jest istotnym elementem życia umożliwiającym zaspokojenie potrzeb życiowych.

Niewątpliwie, praca w życiu osób starszych ma znaczenie dla ich funkcjonowania, poczucia użyteczności, przynależności itp. Bez względu na to, czy człowiek jest aktywny zawodowo czy przebywa na emeryturze, praca stanowi jego podstawową aktywność. Jej podejmowanie umożliwia zaspokajanie potrzeb zarówno niższego, jak i wyższego rzędu oraz przyczynia się do rozwoju człowieka w różnych sferach.

Założenia metodologiczne badań

W związku z tym, iż znaczenie pracy z perspektywy osób starszych stało się inspiracją do podjęcia naukowych badań, należy najpierw określić przedmiot, cele oraz problemy badawcze, na które poszukuje się odpowiedzi w ich

¹² Zob. W. Furmanek, *Humanistyczna pedagogika pracy*, s. 187-188.

¹³ N.G. Piłkuła, *Wprowadzenie*, [w:] *Marginalizacja na rynku pracy. Teorie a implikacje praktyczne*, red. N.G. Piłkuła, Kraków 2015, s. 7.

¹⁴ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2008, s. 106.

¹⁵ Badanie ALK i SMG/KRC.

toku. Wobec powyższego, przedmiotem badań uczyniono pracę ludzką, celem zaś eksplorację oraz opis znaczenia pracy ludzkiej dla emerytów z perspektywy aktywności zawodowej oraz jej zaprzestania w wyniku osiągnięcia wieku emerytalnego i przejścia na emeryturę.

Następnym krokiem jest sformułowanie problemów badawczych, zwanych również pytaniami badawczymi. Problem główny przyjął postać pytania:

Jakie znaczenie nadają pracy osoby emerytowane?

Problemy szczegółowe są uściśleniem problemu głównego. Wobec tego przyjęły one postać pytań:

Jakie znaczenie nadają pracy osoby starsze odnosząc się do czasu aktywności zawodowej?

Jakie znaczenie nadają pracy osoby starsze z perspektywy obecnego statusu emeryta?

Przeprowadzone badania miały charakter jakościowy, zaś wnioski i znaczące kategorie wyłonione w toku analizy oraz interpretacji mogą jedynie odnosić się do populacji badanych osób, a w perspektywie dalszych badań o charakterze ilościowym – stać się dla nich podstawą dzięki wyłonionym typowym i nietypowym zjawiskom oraz kategoriom. W badaniach zastosowano metodę *wtórnej analizy danych* z wykorzystaniem dokumentów archiwalnych, jakimi są opowiadania (dokumenty osobiste)¹⁶. Opowiadanie, podobnie jak autobiografia, pamiętnik, czy list stanowią wartościowe źródło danych „dla tych wszystkich badaczy, których interesuje indywidualny punkt widzenia na określone sytuacje czy wydarzenia”¹⁷, gdyż „koncentrują się na osobistych doświadczeniach autorów i są wyrazem ich osobistych refleksji”¹⁸. Badani seniorzy pisali opowiadanie na temat: „Jakie znaczenie i jaką wartość miała dla Pani/Pana praca, w czasie aktywności zawodowej, a jakie obecnie?” Badani mieli możliwość kreowania własnych „rzeczywistości”, bez interwencji badacza¹⁹. Rozpatrując materiał badawczy, odwołano się do analizy treści umożliwiającej ich włączanie i wyłączenie zgodnie z określonymi kryteriami selekcji. Eliminuje to takie analizy, w których uwzględnia się materiały potwierdzające jedynie hipotezę badacza. Aby spełnić metodologiczne kryteria analizy

¹⁶ D. Nachmias, C. Frankfort-Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001, s. 321-328.

¹⁷ Tamże, s. 328.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ D. Silverman, *Interpretacje danych jakościowych*, Warszawa 2007, s. 145-146.

danych wynikające z zastosowanej metody, wypowiedzi z opowiadań badanych osób zostały zakodowane według następujących kategorii: K – Kobieta, M – Mężczyzna, numery porządkowe nadano uwzględniając płeć i kolejność złożonych opowiadań (dla kobiet numery 1-45, dla mężczyzn 1-15). Zatem, zapis wypowiedzi może przyjąć na przykład postać: (K3) lub (M10).

Badania przeprowadzono w marcu 2016 roku wśród 60 słuchaczy UTW w Świętochłowicach. W badaniach wzięło udział 45 kobiet oraz 15 mężczyzn. Zastosowano dobór nieprobabilistyczny (nielosowy)²⁰. Dokonując doboru grupy, kierowano się klasyfikacją wiekową proponowaną przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) i do badań zaproszono seniorów w wieku od 60 roku życia.

Znaczenie pracy dla osób starszych w czasie aktywności zawodowej

Praca, bez względu jaką wartość znaczeniową jej przypisujemy, dotyka niezwykle ważnej dla człowieka dziedziny jego aktywności. Zarówno aktywności fizycznej, jak i poznawczej, emocjonalnej, społecznej itp., co w efekcie nadaje życiu człowieka określony sens, wyznacza jego cele w tym obszarze przez kilkadziesiąt lat (sama aktywność zawodowa trwa ok. 40 lat).

W niniejszych badaniach podjęto próbę określenia, jakie znaczenie nadają pracy osoby starsze. Z badań wynika, że praca stanowi dla nich wartość, wzbudzając pozytywne emocje (szczególnie w okresie aktywności zawodowej) oraz ukierunkowując pragnienia i dążenia²¹.

Znaczna większość badanych osób pracę, którą podejmowały w czasie pełnej aktywności zawodowej, traktowało jako źródło satysfakcji, spełnienia, co sprzyjało ich zaangażowaniu w pracę i możliwość postrzegania jej jako pasji. Oczywiście, takie postrzeganie pracy warunkował jej charakter. Jedna z badanych pisze: *Jako że jestem wiolonczelistką z zawodu – mój zawód był i jest moim życiem, miłością. Nie wyobrażam sobie życia bez muzyki, bowiem ona daje ludziom radość, uszlachetnia* (K12). Poza tym, że praca jest dla niej miłością życia, jest również swego rodzaju misją, bowiem ma dawać ludziom radość i uszlachetniać ich. Wobec tego praca niejednokrotnie staje się wyzwaniem, żywiołem, który pozwala osiągać sukces i spełnienie. Ujmuje to jedna z kobiet pisząc: *Kiedy byłam aktywna zawodowo, to praca była dla mnie wyzwaniem. Umiałam się w niej odnaleźć, była dla mnie żywiołem i spełnieniem* (K9). Postrzeganie pracy jako pasji, osiągnięcie w niej satysfakcji motywuje do zaangażowania w pracę. Podkreślają to słowa: *Swoją pracę zawodową wykonywałam z pasją i za-*

²⁰ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2003, s. 625.

²¹ Por. R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966, s. 64.

angażowaniem. Byłam nauczycielem przedszkola, potem jego dyrektorem. Zarówno bezpośrednio praca z dziećmi, jak i ta na stanowisku dyrektora dostarczała mi wiele radości, satysfakcji. Od wczesnej młodości marzyłam o pracy z dziećmi i swoje marzenia realizowałam w pracy zawodowej (K3). Inna badana, ekonomistka, dodaje: pracowałam 35 lat w swoim zawodzie. Zajmowałam się sprzedażą węgla i fakturoowaniem, i rozliczaniem tej sprzedaży. Spełniałam się zawodowo, choć nie zawsze byłam usatysfakcjonowana wysokością wynagrodzenia, a czasami brakiem docenienia mojego wkładu w pracę. Patrząc w przeszłość jestem zadowolona z tego, co robiłam zawodowo i czuję się spełniona (K16). Oprócz satysfakcji, praca dawała poczucie bezpieczeństwa (ekonomicznego) nie tylko badanym, ale również ich rodzinom. Zwraca na to uwagę inna kobieta: Praca dla mnie miała wielką wartość, gdyż bez pracy nie ma kotaczy – aby żyć trzeba pracować, a praca dała mi dużo satysfakcji i była bezpieczeństwem dla całej rodziny (K1).

Dla badanych osób praca w okresie aktywności poza tym że stanowiła pasję i była wykonywana z zaangażowaniem, niekiedy identyfikowano ją z misją do spełnienia. Ponadto, w pracy szczególnego znaczenia nabierały relacje interpersonalne, kontakty. Jeden z badanych mężczyzn pisze o tym w następujący sposób: okres aktywności zawodowej to dla mnie czas, który dał mi zadowolenie, poczucie spełnienia, rozwoju, szerokiego kontaktu z ludźmi, aktywności umysłowej (M6). Ciekawe uzupełnienie stanowi wypowiedź kobiety, która zwraca uwagę na dwa istotne aspekty swojej pracy, mianowicie rozwój własny oraz nawiązywanie ciekawych relacji, poznawanie nowych osób. Pisze ona: Praca zawodowa pozwoliła mi się rozwijać, poznałam mnóstwo wspaniałych ludzi, kontakty z niektórymi utrzymuję do dnia dzisiejszego (K21). Jeden z mężczyzn zauważa, że: Charakter pracy powodował możliwość poznawania nowych ludzi, realizowania pomysłów (M10). Praca jako źródło społecznych kontaktów pozwalała badanym nie tylko na konstruktywne budowanie relacji, podtrzymywanie więzi towarzyskich, ale równocześnie poprzez to umożliwiała zaspokajanie potrzeby akceptacji i użyteczności. Jedna z badanych napisała: dzięki pracy byłam potrzebna, służyłam innym (K38). Wraz z aspektem społecznym pracy często badani wskazywali – w pierwszej kolejności – aspekt finansowy. Praca w latach mojego dobrego zdrowia była dla mnie podstawą egzystencji nie tylko z powodów czysto finansowych, ale też z powodu integracji społecznej (K7). Praca jako źródło dochodów szczególnie mocno była akcentowana przez badanych mężczyzn, jednakże i kobiety wskazywały na finanse, jako czynnik motywujący, pozwalający osiągnąć bezpieczeństwo ekonomiczne, a także gwarancję uzyskania po okresie aktywności zawodowej świadczeń emerytalnych: Podjęłam pracę ze względów finansowych (K10). Praca dla mnie była źródłem utrzymania mnie i mojej rodziny (K30). Pracowałam, aby dziś mieć emeryturę (K17).

Mężczyźni z racji poczucia odpowiedzialności za bezpieczeństwo finansowe rodziny podkreślali szczególną wartość pracy. Pracowałam za psie pienią-

dze, jako technik chemik – laborant w Przedsiębiorstwie Geologicznym, a po studiach magisterskich, jako nauczyciel przedmiotów elektrotechnicznych. Po zawarciu małżeństwa szybko urodziło się dwoje dzieci, a małżonka też nauczyciel zarabiała tyle, że nie starczało pieniędzy na życie. Chcąc nie chcąc podjąłem pracę w milicji i na dzień dobry zarabiałem dwa razy więcej niż nauczyciel (M3). Jednakże, dostrzegali też inne jej walory wraz z satysfakcją zawodową, samorealizacją, czy spełnieniem w roli mężczyzny – głowy rodziny. Na te aspekty pracy zwraca uwagę kilku mężczyzn. Praca była ważnym elementem mojego życia i całej rodziny. Powodowała ona przede wszystkim tzw. bezpieczeństwo finansowe, pozwoliła się realizować na polu zawodowym, społecznym, ponadto dawała dużo satysfakcji tak bardzo potrzebnej do normalnego funkcjonowania. Mogłem spełniać potrzeby dla rodziny takie jak: kolonie dla córki, wczasy pod gruszą i różne inne formy wypoczynku (M1). Praca była przede wszystkim źródłem utrzymania, podchodziłem do niej ambicjonalnie, chciałem być najlepszy i aby nikt nie mógł mi nic zarzucić, zresztą z różnym skutkiem (M4). Miałem to szczęście, że praca, jaką wykonywałem była nie tylko źródłem utrzymania dla rodziny, ale również pozwalała realizować siebie, to jest rozwijać swoją wiedzę, osobowość, zainteresowania (M2). Zatem praca, poza finansami, była dla badanych źródłem satysfakcji i spełnienia, a także źródłem inspiracji do rozwoju. Aspekt rozwoju oraz edukacyjnego waloru pracy podkreślali zarówno badani mężczyźni, jak i kobiety. Piszą oni: Praca, którą wykonywałam była ciekawa, czułam się spełniona poprzez udział w różnych szkoleniach, pozwoliła mi się wznosić na wyższe poziomy, np. współpracując z osobami z różnych krajów poznawałam ich kulturę i zwyczaje (K19). Dbałam o to, aby uzyskać z pracy coraz więcej wiadomości. Przez cały okres czasu doskonaliłam się zawodowo (K28). Mogłem uczyć się nowych rzeczy (K 28). Poza walorem edukacyjnym kobiety zwracały uwagę na spełnienie ambicji zawodowych: Praca była dla mnie zawsze bardzo ważna i miała dużą wartość. Dzięki pracy mogłam się realizować zawodowo, osiągać awans i spełniać swoje ambicje zawodowe (K13) oraz zmianę statusu społecznego: Praca była ważną sprawą w życiu. Człowiek uczył się życia, pracy i aktywnego życia, zmienił status społeczny i poprawił materialny (K4).

Praca dla osób starszych w okresie ich zawodowej aktywności była zarówno źródłem zdobywania środków do życia, gwarantem bezpieczeństwa finansowego, a także pozwalała zaspokajać potrzebę akceptacji, przynależności społecznej, samorozwoju. Badani seniorzy zwracali również uwagę na to, że praca umożliwia im także kształtować określone cechy, jak i postawy. Wśród cech pojawiła się pewność siebie (Praca dawała mi pewność siebie, często radość z dobrze wykonywanych obowiązków – pracowałam w administracji państwowej (K7)), a także cierpliwość czy skrupulatność, dokładność (Z wykształcenia jestem ekonomistą, a pracowałam w zawodzie księgowej. Bardzo lubiłam swoją pracę. Nauczyłam się dokładności i skupienia (...) lubiłam księgować (K15)). Ponadto stały się osobami, które pracę zawodową traktowały jako służbę innym: Za-

wwsze starałam się ją wykonywać solidnie i najlepiej jak umiem. Aspekt finansowy też był ważny, ale nigdy nie najważniejszy. Praca w służbie zdrowia jest podobno służbą. Może jestem naiwna mimo mojego wieku (64 l.), ale cały czas ją tak traktowałam i traktuję w ten sposób (K18). Poza wymienionymi cechami i postawami osoby badane dzięki pracy i poprzez pracę nabywały szacunku do samego siebie.

Badane osoby pracę zawodową określały zarówno przez pryzmat pozytywnych aspektów, jak i negatywnych. Dla kilku badanych kobiet praca była koniecznością i obowiązkiem: *W okresie aktywności zawodowej praca była dla mnie koniecznością i obowiązkiem związanym z uzyskaniem środków na życie i zapewnienie odpowiednich warunków życiowych (K6).* *W czasie aktywności zawodowej praca była dla mnie przede wszystkim obowiązkiem. Wiązało się to przede wszystkim z utrzymaniem siebie, a także mojej rodziny (K11).* *W okresie pracy zawodowej praca była codzienną koniecznością, bez względu na inne nawet niesprzyjające okoliczności, a tym samym niejednokrotnie ciężarem (K20).* Taki stosunek do pracy powodował, że nie była ona dla nich źródłem satysfakcji, a jedynie przymusem, ciężarem, bądź źródłem utraty zdrowia i zaniedbania rodziny. *Kiedyś – zbyt dużą. Stanowiła prawie cel życia. Nawet zbyt nie patrzyłam na to ile za nią płacę. Tam się spełniałam kosztem swojego życia, zdrowia i rodziny. Bez sensu (K21).* Zatem, praca nie była źródłem satysfakcji, a raczej czynnikiem utrudniającym życie osobiste, rodzinne, dodatkowo stając się czynnikiem utraty zdrowia.

Badani seniorzy w większości swoją pracę zawodową określają pozytywnie. Mimo tego, dla niektórych – głównie kobiet – była ona koniecznością i źródłem negatywnych doświadczeń, do których nie chcieliby nigdy wrócić.

Znaczenie pracy dla osób starszych w czasie ich emerytury

Z perspektywy czasu praca dla osób starszych jest źródłem przyjemnych skojarzeń, odczuć, doznań. Przede wszystkim, aktywność zawodowa przyczyniła się do tego, że czas emerytury nie jest postrzegany negatywnie. Dzięki pracy na emeryturze badane kobiety mogą czuć się wolne i szczęśliwe, a czas wolny, który dzięki niej uzyskały, umożliwia im podejmowanie różnych form aktywności, pasji i zainteresowań, na które nie miały czasu w okresie aktywności zawodowej. Jedna z badanych kobiet napisała: *Teraz jestem wolna – nie chodzę do pracy, zajmuję się tym, co kocham i poświęcam czas dla siebie (czytam i chodzę na UTW, co sprawia mi wielką radość) oraz poznaję dużo ciekawych rzeczy (K1).* Kobieta zwraca również uwagę, że ma czas dla siebie, może się o siebie zatroszczyć i doświadcza wiele radości życia. Aktywność zawodowa przyczyniła się również do tego, że dzięki czynnościom nie związanym z pracą, osoby na emeryturze czują się zarówno potrzebne (i to nie tylko w charakte-

rze opiekunek wnuków), jak i wartościowe: *etap pracy zawodowej skończył się i staram się być aktywna inaczej, więc też się czuję potrzebna i wartościowa. Sama dla siebie i innych (K2).*

Praca zawodowa – badanym mężczyznom – pozwala na dostatnie życie na emeryturze oraz wpływa na satysfakcję życiową i zadowolenie z życia. *Dzięki pracy dziś na emeryturze żyję dosyć dostatnio. Jestem zadowolony z życia (M5).* Aspekt zadowolenia przejawia się również w wypowiedziach kobiet. *One to, z perspektywy obecnego statusu emeryta, wszelkie podejmowane przez siebie działania noszące miano pracy, aktywności określają jako przyjemność, która daje zadowolenie. W obecnej chwili praca jest dla mnie przyjemnością, wypełnieniem czasu wolnego oraz relaksem (K11).* *Ciągle realizuję się zawodowo. Jestem bardzo zadowolona z życia (K14).* *Zawodowo nie zajmuję się żadną pracą. Moimi zajęciami są prace związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego, doraźnie zajęcia z wnukami. Jestem słuchaczką UTW, co wiąże się z różnymi zajęciami. Te zajęcia traktuję jako „pracę zawodową” człowieka 3-go wieku, z której jestem zadowolona i ma dla mnie wielką wartość (K16).* Osoby będące na emeryturze nie podejmują dodatkowej pracy, dostrzegają jej walory z minionych lat, co przejawia się w stałej mobilizacji do działania i aktywności w życiu codziennym oraz do dbałości i troski o siebie. Jedna z badanych ujęła to w następujący sposób: *Obecnie okres pracy wspominam z sentymentem i uważam, że jest dodatnią wartością, dzięki której można się realizować, czuć się spełnionym. Działa mobilizująco na codzienne życie, sprzyja również dbałości o wygląd, jak również o komfort psychiczny (K20).* Jeden z badanych mężczyzn zwrócił uwagę, że aktywność na emeryturze byłaby niemożliwością, gdyby nie doświadczenia z pracy zawodowej. *Pisze on: Teraz uważam pracę za wartość i wierzę, że bez pracy człowiek nie jest w stanie prawidłowo egzystować. I choć teraz nie jestem aktywny zawodowo, staram się znaleźć zajęcie, aby mieć choć namiastkę dawnej aktywności (M4).* Inny dodaje: *Na emeryturze również jestem bardzo aktywny. Zmieniły się jedynie formy rozwoju i poszerzenia wiedzy (M6).*

Wśród badanych osób były takie, które mimo osiągnięcia wieku emerytalnego nadal pracują zawodowo, jednakże w mniejszym wymiarze czasu pracy. Podjęcie pracy nie wiąże się z kwestiami materialnymi, ekonomicznymi. Raczej decydują się na nią ze względów społecznych (możliwość kontaktu z innymi) oraz przyjemnościowych, jak np. zadowolenie, dystans do codzienności: *Obecnie będąc na emeryturze pracuję na ¼ etatu. Praca ta sprawia mi przyjemność i odskocznię od codziennych spraw domowych. Pozwala na kontakt z innymi ludźmi, spotkania i oderwanie się od codzienności (K6).* Praca zawodowa w wieku emerytalnym jest dla niektórych badanych podstawą utrzymania zdrowia, fizycznej formy oraz dobrego samopoczucia: *praca przedtem i teraz ma dla mnie kluczową pozycję w moim życiu, gdyż pozwala mi utrzymać moją formę fizyczną, co ma duży wpływ na zdrowie, samopoczucie oraz inne pozytywne skutki (M1).*

Wśród badanych osób były również takie, które pracują wolontaryjnie (*Skrzywienie zawodowe pozostało mi do dziś, bowiem w domu prowadzę własną księgowość – budżet domowy (rozliczam się sama z sobą). Mało tego, prowadzę jako wolontariusz księgowość w moim UTW (K40))* bądź działają społecznie na rzecz innych (*Obecnie praca przestała być dla mnie źródłem utrzymania, a z perspektywy czasu przestała być dla mnie czymś atrakcyjnym. Swoje pasje oraz chęć bycia aktywnym w życiu realizuję poprzez prace społeczne w różnych organizacjach i stowarzyszeniach (Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Uniwersytet Trzeciego Wieku, Rodzinne Ogrody Działkowe, Stowarzyszenie Emerytów i Rencistów Pol. itp. (M2)). Kobiety będące na emeryturze w ramach aktywności (pewnego rodzaju zastępcza forma pracy zawodowej) zajmują się opieką i wychowaniem własnych wnuków: Obecnie zajmuję się wnukami, prowadzę aktywny tryb życia, to jest moją obecnie pracą (K15).*

Badani pracujący zawodowo, pobierając świadczenia emerytalne, oprócz pozytywnych aspektów pracy i znaczenia jej w wieku emerytalnym, dzielili się swoimi obawami dotyczącymi przyszłości. *Emeryturę mam bardzo marną i liczę tylko na męża. Teraz, kiedy zakończenie mojej aktywności zawodowej zależy od mojego zdrowia i mojej decyzji zaczynam inaczej odbierać swoją pracę i zaczynam ją bardziej cenić. Trudno mi sobie wyobrazić moje dalsze życie bez pracy. Ale muszę zacząć o tym myśleć i oswajać się z tą myślą (K18).* Lęk przed zakończeniem pracy łączy się głównie ze stanem zdrowia. Najczęściej jego utrata wyznacza granicę całkowitej rezygnacji z aktywności zawodowej.

Samodzielna decyzja dotycząca przejścia na emeryturę przekłada się na aktywność życiową badanych, na dostrzeganie pozytywnych walorów życia na emeryturze oraz znaczenia doświadczeń zawodowych w codziennym życiu emeryta. W przypadku badanych, którzy zostali skłonieni bądź zmuszeni do odejścia na emeryturę pojawia się więcej nieprzyjemnych emocji oraz nieumiejętność zmodyfikowania własnego życia, dostosowania go do obecnej sytuacji: *Największym ciosem (wręcz w serce) było dla mnie to, że zostałam zmuszona do zwolnienia się. Przeżyłam to i do dziś przeżywam, na szczęście, że nie wpadłam w depresję (nie spałam do 3 w nocy), nie mogłam się z tym faktem pogodzić. Do dziś minęło już 4 lata, od kiedy nie pracuję – jestem chętna wrócić do pracy i być aktywna zawodowo. Niestety, są takie czasy jakie są, ale nie życzę nikomu moich przeżyć (K9).* Wiele badanych osób opisuje tęsknotę za pracą i wyraża chęć powrotu do niej (*Po przejściu na emeryturę przez długi czas brakowało mi kontaktu z dziećmi i pracownikami. Brakowało mi atmosfery, jaka panowała w naszym zespole. Moja praca zawodowa była dla mnie bardzo ważna. Dzisiaj chętnie wróciłabym do tamtych czasów (K3)),* bądź wspomina ją z sentymentem (*Dzisiaj będąc seniorką emerytką spełniam się w inny sposób. Są jednak dni, kiedy wracam pamięcią do lat, kiedy byłam aktywna zawodowo. Łezka w oku się niekiedy kręci (K19)).* Wśród motywów powrotu do pracy zawodowej uaktywniają się u badanych osób niezaspo-

kojone potrzeby. Najczęściej deklarowały one chęć powrotu do pracy by być użytecznym i mieć kontakt z innymi osobami: *obecnie nie pracuję, ale gdybym była zdrowa szukałabym zajęcia, aby być użytecznym i przebywać wśród ludzi* (K7). Kobieta ta wyraziła także chęć powrotu do pracy w przypadku dobrego stanu zdrowia. Wśród czynników, które badanym uniemożliwiają podjęcie pracy aspekt zdrowotny oraz wiek wymieniane są najczęściej: *Ze względu na wiek obecnie nie pracuję* (K10); *Nawet na emeryturze byłam do pewnego czasu czynna zawodowo, jednak zdrowie nie pozwala dalej kontynuować* (K12). Osoby badane, które wróciłyby do pracy ze względów ekonomicznych zawsze wskazywały jeszcze inne względy, jak np. potrzeby afiliacji, akceptacji i inne. Wśród nich, w jednej z wypowiedzi pojawił się aspekt poczucia długu wdzięczności wobec państwa: *Dziś gdybym miała jakąkolwiek pracę to pracowałabym tylko dlatego, gdyż z emerytury nie jestem w stanie się utrzymać. Kiedy byłam aktywna zawodowo to pragnęłam oddać społeczeństwu to, czego wyuczył mnie zawód* (K17).

Jedna z wypowiedzi na temat pracy w czasie aktywności zawodowej oraz jej rozumienie z perspektywy czasu była zupełnie przeciwstawna do tych prezentowanych powyżej. Kobieta mając złe doświadczenia z pracy zawodowej, negatywnie o niej pisze oraz negatywnie nastawia do pracy swoje dzieci. *Dzisiaj – synowi mówię, że ma się nie wysilać, nie dać wykorzystywać, nie przejmować i nie przywiązywać do pracy. Służy ona tylko do zarabiania pieniędzy i gdybym dzisiaj wróciła do pracy, chciałabym robić tylko połowę tego, co kiedyś i po wyjściu z pracy zapomnieć o niej* (K21). Najprawdopodobniej brak satysfakcji z pracy zawodowej lub wypalenie zawodowe oraz niska w jej ocenie wartość wykonywanej pracy przyczyniła się do ukształtowania negatywnej postawy do pracy zawodowej.

Osoby starsze przebywające na emeryturze generalnie nadają pracy pozytywne znaczenie oraz wskazują na wiele wartości, które otrzymali i uzyskali dzięki niej, a to umożliwi im radość przeżywania starości. Są jednak również i takie, które były i są niezadowolone z pracy bądź z przymusowego odejścia na emeryturę.

Wnioski końcowe

Praca jako wartość zajmuje naczelną rolę w życiu osób starszych. Dzięki niej badani zaspokajali i zaspokajają nie tylko podstawowe potrzeby (podstawą są względy materialne), ale również dzięki niej mogli i mogą zaspokajać potrzeby edukacyjne, samorealizacyjne, allocentryczne, prospołeczne i inne.

Praca w czasie aktywności zawodowej dawała gwarancję zatrudnienia, stałości, pieniędzy. Określana jest przez badanych jako pasja, misja, miłość życia, możliwość osiągnięcia satysfakcji, bezpieczeństwa. Wykonywana z za-

angażowaniem, dawała możliwości edukacji, rozwoju oraz nawiązywania i utrzymywania relacji koleżeńskich, aż do obecnej chwili. Pozwalała kształtować osobowość, cechy, postawy, a wśród nich: pewność siebie, cierpliwość, skrupulatność, niezależność, czy szacunek do siebie. Jeśli praca wywoływała negatywne wspomnienia, to wynikały one z tego, że była ona koniecznością, ciężarem, obowiązkiem, przyczyną utraty zdrowia czy zaniedbania rodziny.

Pobierając świadczenia emerytalne, praca dla badanych ma inny wymiar, nieco inaczej określają jej wartość i sens. Pracą są wszelkie działania – społecznie i rodzinnie użyteczne, podejmowane również na rzecz dobrego funkcjonowania domu, rodziny oraz siebie. Pracują by życie miało sens, by czuć się przydatnym, znaczącym i wartościowym. Praca jest dla nich przyjemnością, daje zadowolenie, umożliwia bycie aktywnym, dzięki zaangażowaniu mają motywację do życia, a życie nabiera sensu. Praca pozwala troszczyć się o siebie, służyć innym i działać na ich rzecz (wolontariat, działalność społeczna) oraz rozwijać się. Dzięki pracy przed osiągnięciem wieku emerytalnego badani mają zagwarantowane świadczenia emerytalne, stały dochód, dlatego często podejmują działania/pracę nieodpłatnie. Niektórzy aktywność zawodową wspominają z sentymentem i chętnie powróciliby do niej, gdyby nie utrata zdrowia i wiek życia. Osoby badane w pracy z perspektywy emeryta nie koncentrują się na jej aspekcie edukacyjnym oraz towarzyskim.

Praca uszlachetnia życie człowieka, nadaje mu sens i pozwala zaspokajać podstawowe potrzeby własne oraz najbliższych. Dlatego tak ważne jest uczenie młodzieży, ale i osób dorosłych dostrzegania sensu w aktywności zawodowej, w koncentrowaniu się na wielu jej wymiarach i rozwijaniu siebie poprzez tę aktywność, jak i dzięki niej.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Furmanek W., *Humanistyczna pedagogika pracy. Współczesność obiektem badań*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014.
- Furmanek W., *Humanistyczna pedagogika pracy. Praca człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
- Holnes T.H., Rahe R.H., *The social readjustment rating scale*, Journal of Psychosomatic Research, 1967, 11.
- Ingarden R., *Przeżycie, dzieło, wartość*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1966.
- Jan Paweł II, Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II o pracy ludzkiej „*Laborem exercens*”, Watykan 14.09.1981.
- Kaczor S., *Praca człowieka w ujęciu Sorena Kierkegaarda a także badaczy polskich*, Labor et Educatio, 2013, 1.
- Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Znaczenie pracy w życiu Polaków*, BS/187/2006/, Warszawa 2006.

- Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Stosunek Polaków do pracy i pracowitości*, BS/38/2011/, Warszawa 2011.
- Komunikat Centralnego Biura Opinii Społecznej (CBOS), *Wartości i Normy*, BS/111/2013/, Warszawa 2013.
- Kozioł Ł., *Motywacja w pracy. Determinanty ekonomiczno-organizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2002.
- Kwiatkowski S.M., *Pedagogika pracy jako subdyscyplina pedagogiczna*, [w:] *Pedagogika pracy*, red. Stefan M. Kwiatkowski, A. Bogaj, B. Baraniak, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Nachmias D., Frankfort-Nachmias C., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001.
- Pikuła N.G., *Niewykorzystany potencjał zawodowy osób 50+ na rynku pracy*, Horyzonty Wychowania, 2015, 14, 30.
- Pikuła N.G., *Senior na rynku pracy*, [w:] *Marginalizacja na rynku pracy. Teoria a implikacje praktyczne*, wyd. II, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2015.
- Sauby A., *Granice ludzkiego życia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963.
- Silverman D., *Interpretacje danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Szlosek F., *Interpretacyjne osobliwości pracy ludzkiej*, Labor et Educatio, 2014, 2.
- Trafiałek E., *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2008.
- Wiatrowski Z., *Podstawy pedagogiki pracy*, wydanie czwarte – zmienione, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2005.